

AZERBAIJAN MÜZİK KÜLTÜRÜNDE AT

HORSE IN AZERBAIJAN MUSIC CULTURE

Efgan Zeki SALEH*

ÖZ: Türklerin tarih sahnesindeki varlığıyla at neredeyse eş zamanlıdır. Eski kaynaklarda bu hayvanın Türk'ün yanındaki varlığı ve birlikteliği oldukça dikkat çekicidir. Öyleki Türklerdeki bir inaniş göre, atla beraber yaratıldığı ifade edilmektedir. Atın, insanlık tarihinde, iktisadî ve siyasî olayların gelişiminde etkin bir rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca at vasıtasıyla toplumlar sosyo-kültürel açıdan alış veriş imkânını yakalamıştır. Bu durum neticede çeşitli kültürel ürünlerin ve çeşitliliğin de ortaya çıkmasına imkan oluşturmuştur. At ve insanoğlu arasındaki ilişkiye dayanan bu üretimde at, etkin ve önemli bir rol oynamıştır. Bu etkinin izlerini Azerilerin kültür ve sanat alanındaki ürünlerinde görmek mümkündür. Türklerin atla bu denli içli dışlı oluşu toplumsal hayatının her alanına yansımıştır. Çalışmamızda atın Azerbaycan'ın sözlü ve yazılı edebiyatındaki yeri dikkata alınarak, halk musikisinde, Azerbaycan âşık havalarında, Azerbaycan bestekârlarının at temalı bestelerinde, hatta Azerbaycan sinema müziklerinde atın koşuşunu yansıtan ayak seslerinin ritmik açıdan temposuna ve sedasına dikkat çekilerek, Azerbaycan'ın müzik kültüründe at teması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, kültür,müzik, sinema, at.

ABSTRACT: *The presence of the Turks on the stage of history is almost simultaneous with the horse. In the old sources, the presence and coexistence of this animal with the Turks is quite remarkable. According to a belief in the Turks, it is stated that the horse was created together. It is a known fact that horse has an active role in the development of economic and political events in human history. In addition, societies have the opportunity to exchange socio-culturally through horse. This has led to the emergence of various cultural products and diversity. The horse played an effective and important role in this production based on the relationship between horse and human beings. The traces of this influence can be seen in the Azerbaijani products in the field of culture and art. The fact that the Turks were so intimate with horses was reflected in every aspect of their social life. Taking into consideration the place of horse in the oral and written literature of Azerbaijan in our study, attention was paid to the rhythmic tempo and sedan of the footsteps reflecting the running of the horse in folk music, Azerbaijani lovers, Azerbaijani composers, even themed compositions and even Azerbaijani cinema music. It was investigated.*

Keywords: Azerbaijan, culture, music, cinema, horse.

* Doç. Dr. - Gaziantep Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı/Gaziantep - saleh@gantep.edu.tr

This article was checked by Turnitin.

Giriş

Merkezî Asya'da göçebe uygarlığın evcil hayvanları arasında yer alan at, bu bölgede yaşayan kavimlerin tarihinde önemli ve fonksiyonel bir rol oynamıştır. İslam öncesi bozkır kültürü, temel olarak göçebe uygarlığı ile ifade edilirse bu uygarlığın içindeki en önemli unsurun “at” olduğu söylenebilir (Belek, 2015: 111).

Tarihî süreç içinde kara ulaşımında insanoğlunun en temel sorunlarından biri; insan, yük ve eşyaların taşınması olmuştur. Bu bakımdan at, konar-göçer bir topluluğun yükselmesinde (siyasi ve iktisadi), onların bir yerden başka bir yere göç etmeleri ve yurt edinmelerinde önemli bir işleve sahip olmuştur (Sümer, 1995: 2).

Eski kaynaklar bir Türk'ün her zaman yanında atı olduğunu söyler ki, yine Türklerdeki bir inanışa göre, onlar atla beraber yaratılmışlardır. Tarihteki Türk'ün hiçbir hayvanla bu denli içli-dışlı olduğuna şahit değiliz. Keza bugün de Hazar ötesi Türklerinin hepsinin hayatında atın ayrı bir yeri vardır (Gömeç, 2016: 820).

At ile bu denli içli dışlı olmuş bir kavmin, Türk edebiyatında da önemli bir rol oynadığı günümüze ulaşan yazılı ve sözlü eserlerle sabittir. Ayrıca, Kök Türk Yazıtlarında da meşhur Köl Tigin'in atlarının isimlerinin sayıldığını biliyoruz.¹ Ünlü Manas Destanı'nda yiğitlerin hepsinin atının adı vardır (Yusupov, 1995). “Kongur Atlı Kazan” misalinde olduğu üzere kahramanlar çoğu vakit atlarının isimleriyle anılmaktadır (Gömeç, 2009: 369).

Yazılı ve sözlü kaynaklarda Türklerin sosyal yaşantısında atla ilgili çeşitli tespitlerin varlığının yanı sıra özellikle atların birbirleriyle yarıştırmaları sırasında davul-zurna ile çalınan havaların “At havası” olarak adlandırılması da oldukça dikkat çekicidir.²

Bununla beraber çok eski çağlardan beridir zaman hesabını bilen Türkler on iki hayvanlı Türk takviminin bir yılını ata ayırmışlardır. Ayrıca kabile (Ala-yuntlu, At-çeken, Alaca Atlı vs) ve yer isimlerinde de at görülür (Atlı Pınar, Atlı Köy, Aygırlar Köyü, Aygır Oba, Kara Aygır, Kara Atlı vs. (Caferoğlu, 1953: 207).

Türk milletinin hayatında at o denli önemlidir ki, buna dair gelenek ve inanışlar sayılmakla bitmez. Atı Tanrı'nın yeryüzüne gönderdiğine; ölen bir adamın atının gözü defin sırasında yaşlı ise o kişinin cennete gideceğine; at sırt üstü ağnarsa havaların bozulacağına; gebe kadınlar atların yanında çok gezerse, doğumlarının kolay olacağına; at nalının nazarı önlediğine; rüyada at görülürse dileğin gerçekleşeceğine inanıldığı gibi; yönlerin

¹ Bk. Köl Tigin Yazıtı, Doğu tarafı, 35-36, 40. satır: “Köl Tigin Bayırkunıng ak adgırığ binip oplayı tegdi. Alp Salçı ak atın binip tegmiş. Kara Türgiş bodunıg anta ölürmiş”.

² Bk. (Duygulu, 2014: 55).

tarifinde at doğuyu, kuş güneyi, balık kuzeyi, ayı batıyı gösterir (Kalafat, 2012: 136).

Atın süratli ve hızlı oluşu, onu kullanan toplulukları başka topluluklardan üstün kılmış, onları at üzerinde kurulmuş imparatorluklar olarak tarih sahnesine çıkarmıştır (Durmuş, 1997: 13-19).

Atın, insanlık tarihinde, iktisadî ve siyasî olayların gelişiminde etkin bir rolü olmuştur. Ayrıca at vasıtasıyla toplumlar sosyo-kültürel açıdan alış veriş imkânını yakalamıştır. Bu durum çeşitli kültürel ürünlerin ve çeşitliliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. At ve insanoğlu arasındaki ilişkiye dayanan üretimde at etkin ve önemli bir rol oynamıştır. Bu etkinin izlerini Azerilerin kültür ve sanat alanındaki üretimlerinde görmek mümkündür.

At, Türk milletinin sosyo-kültürel yaşamında özellikle de maddi ve manevi ürünlerin üretiminde önemli bir rol oynamıştır. Günümüzde Azerbaycan'da at, gündelik yaşamdaki fonksiyonunu yitirmiş olsa da ona karşı beslenen sevgi, bugün dahi kaybolmamıştır. At bir binek hayvanı olmasının yanı sıra, özellikle kültürel ve sanatsal üretime de konu olmuştur. Dolayısıyla Azeri kültüründe atın varlığı, etkisi ve önemi çok bariz bir şekilde fark edilir durumdadır.

Bu çalışmaya konu olan at ile ilgili örnekler mahnılar, aşık musikisi örnekleri, bestekarların eserleri ve at temalı sinema müzikleri taranarak belirlenmiştir. Hem geçmişten kalan hem de günümüzdeki üretimler üzerinden hareketle, atın hala daha Azerbaycan'ın toplumsal yaşamındaki varlığına dikkat çekilmek istenmiştir.

Azerbaycan Klasik Halk Mahnılarında³ Atla İlgili Musikiler

Azerbaycan halk musikisinde atla ilgili çok sayıda şiirlerin olduğu bilinmektedir. Bu şiirleri muayyen ezgiler eşliğinde ses sanatçıları zaman zaman söylemiş, bugün de icra olunmaktadır. Saz-söz üstatlarının büyük hevesle "Derbendi" adı ile çalıp-okudukları Azerbaycan'ın Halk Kahramanı Kaçak Nebi'nin yiğitliğine, şecaetine, mertliğine, cengaverliğine, kısacası şanına, vasfına ve tarifine adanmış, halkımızın çok sevdiği "Bozat" "seni ser⁴ tövlede⁵ bağlaram" mısrası ile başlayan "Nebi" (Babayev, 2007: 380) isimli halk türküsünün sözü, milletimizin ata olan muhabbetinin bariz ifadesi olup, kuzey ve güney Azerbaycan'da asırlardır geniş alanda, düğünlerde, farklı amaçlarla düzenlenen şenliklerde seslendirilmektedir.

"Bozat" seni ser tövlede bağlaram,

And içirem sene mehmer⁶ çullaram,

³ Mahnı - türkü

⁴ Ser (farsca) - baş

⁵ Tövle - ahır

⁶ Mehmer- kadife

ay bozat çullaram, ay bozat çullaram.

Eğer meni bu davadan gurtarsan,
Gızıldan⁷, gümüşden seni nallaram,
ay bozat nallaram.

“Bozat” ismi “Bülbüller okur” (Babayev, 2007: 112) adlı Azerbaycan halk türküsünde de kendini göstermektedir. Bu türküde “Bozat” kelimesi üçüncü kıtada şu sözlerle geçmektedir:

Altında “Bozat”,
Çiyinde⁸ tüfek,
Belinde katarı⁹.

Azerbaycan halk türkülerine dikkat ettiğimizde ses sanatçıları olan hanendelerimizin ve müğennilerimizin¹⁰ söyledikleri birçok şiirin belirli mısralarında atın isminin zikredildiğine tanık oluruz. Bu bakış açısından bir el bayatısı ile söylenen “Menim nazlı ceyranim” ve “Gel yârim” (Babayev, 2007: 189) adlı Azerbaycan halk türküsünde “Keher at”la ilgili tabire ilk mısradan tanık oluyoruz:

“Keher at” nalı neyler?
Ağ buhak¹¹ halı neyler?
Yarı güzel olanın,
Devleti malı neyler. (URL-1)

“Bene bak” (Babayev, 2007: 348) isimli Azerbaycan halk türküsünün ilk kıtasında atın ismi şöyle geçer:

Gence’den fayton gelir *Mene bak, bene bak.*
Atları yorgun gelir, Gülbadam

“Giderim akı” (Babayev, 2007: 182) isimli kadim Azerbaycan halk türküsünün nakarat kısmının ilk mısrasında atın ismi şu sözlerle geçer:

Atlarımız yeherlidir,¹²
Kızıl, gümüş kemerlidir.

“Nar, ey nar” (Babayev, 2007: 364) isimli kadim Azerbaycan halk türküsünün ikinci kısmının üçüncü mısrasında atın ismi şu sözlerle geçer:

⁷ Gızıl - altun

⁸ Çiyin - omuz

⁹ Katar - kurşun konulan fişeklik

¹⁰ Müğenni - halk ses sanatçısı

¹¹ Buhak - insan çenesinin alt bölümünde olan etli kısım

¹² Yeherlidir - eyerlidir

Suyun bendine kurban, hey nar, ey nar,
Yârin kendine kurban, gül ey reyhan.
Heyetde¹³ *at yeherler*, hey nar, ey nar,
Sinebendine¹⁴ kurban, gül ey reyhan.

Azerbaycan'ın şair evladı Zeynal Cabbarzade'nin "Köroğlu"(1961) filminde "Deli Hasan" için yazdığı "Hasan mahnısı"nın (Babayev, 2007: 244) nakarat kısmında at ismi şu sözlerle geçer.

Bana-bana gel,
Gaçma güzel.
Nerde olsam,
*Atı çaparam*¹⁵ yâr,
Seni taparam,
Gel güzelim gel, yosma.¹⁶

Ali Ekber Tağıyev'in Hafız Bakış'ın "Dünyada" (Babayev, 2007: 156) redifli şiirine yazdığı müziğin ilk kıtasının dördüncü mısrasında at kelimesi bu sözlerle geçmektedir:

Ey dostum!
Benem-benem deme dünyada,
Ahiret gününü herden sal yada,¹⁷
Öyle *at* oynat ki, yıkılında da,
Sene rişhend¹⁸ edip, gülen olmaya.

Azerbaycan Âşık Musikisinde At Konusu

"Karabağ şikestesı" ve "Osmanlı divanı" adlı klasik saz havasının bazı makamlarında atın kendine has ayak vuruşu ile seciyelenen¹⁹, at koşusunun "dörtına" isimli farklı bir ritmini yansıtan küçük bir parça, nota örneğinde kendini şöyle belirtir. Yeri gelmişken Kazak halkının "Dombra" (URL-2) adlı milli enstrümanında halk ezgileri geleneksel olarak parmakla çalındığı zaman icra sırasında atların "Dörtına" hızlı koşusu

¹³ Heyet – Genelde evin önünde etrafı çit veya duvarla örülen saha, bahce. // Herhangi bir binanın etrafındaki açık saha

¹⁴ Sinebend – Eğeri tuturmak için atın boynundan göğüsüne doğru indirilip bağlanılan kayış. Bk. (Altaylı, 1994: 1047).

¹⁵ Atı çaparam – atı koştururum

¹⁶ Yosma – genç ve güzel, şen, baştan çıkarıcı (kadın).

¹⁷ herden sal yada – bazen an, bazen düşün.

¹⁸ Rişhend – dalğa geçme, alay etme. Bk. (Altaylı, 1994: 998).

¹⁹ Seciyelenmek – kendine has özellikleriyle diğerinden ayrılmak

sürecinde çıkardıkları özgün ayak seslerinin ritmini hatırladır. “Küy Köroğlu” (URL-3) isimli Köroğlu ezgisini “Dombra” enstrümanında dinlediğimiz zaman atın ayak ritmlerinin sedasına tanık oluyoruz.

Tanınmış bestekâr Üzeyir Hacıbeyli'nin 1937 yılında Habib İsmailov ve Memmed Said Ordubadi'nin librettosu²⁰ esasında bestelediği ünlü operası “Köroğlu”unun sahne tecessümünden geçen yıllar arzında, gerçekten atın, canlı olarak tiyatro sehnesinde oyuncularla birlikte yer alması, dünya opera tarihinde belki de bir ilk olmuştur.

Azerbaycan Bestekârlarının Eserlerinde At Konusu

Atın Azerbaycan halk edebiyatı ve halk musikisine sirayet etmesinin yanı sıra bestekarların eserlerine de ilham kaynağı olduğunu müşahade etmekteyiz. Felsefe ilimleri profesörü ve aynı zamanda bestekar Babek Kurbanov piyano için bestelediği Scherzo adlı eserinde atın koşu ritmini muazzam bir melodik ifadeye büründürmüştür.

Atın koşusu sırasında çıkardığı ritmik ayak sesleri ve orijinal sedaları, icracının parmaklarının tuşlara dokunuşuyla hayat bulanmakta ve bestekarın at ile ilgili duygu ve düşünceleri bir anda dinleyicinin gözü önünde canlandıran müziksel bir anlatıma dönüşebilmektedir.

Azerbaycan'ın çocuk şarkılarında da atla ilgili birçok örnek mevcuttur. Bunların arasında Mikail Müşfik'in atla ilgili şiiri oldukça etkileyicidir. Azerbaycan'ın devlet sanatçısı Profesör Elnare Dadaşova, bu şiire güzel bir musiki de bestelemiştir (URL-5). Marş karakterli eseri, orta tempolu ve at yarışını hatırlatan bir anlatımla çocukların at sevgisini kuvvetlendiren niteliktedir.

Azerbaycan'ın Devlet Sanatçısı Efser Cavanşirov'un şair Geray Fezli'nin “Keherim” (URL-6) adlı şiirine bestelediği çocuk şarkısının müziği de ritmik bakış açısından marş karakterli olup, atın orta tempoda hatırlanan koşuşu, allegro hızındadır. “Benövşe”²¹ çocuk korosunun eşliğinde genç solist Nezrin Aslanbeyli'nin söylediği bestenin sözlerine bir daha göz atalım:

Benim bir keherim²² var, keherim var.

Gızıl taş yeherim var, yeherim var.

Azerbaycan Sinema Musikileri İçin Yazılan Eserlerde At

1960 yılında senaryosunu Sabit Rahman'ın yazdığı ve Hüseyin Seyitzade'nin yönetmenliği yaptığı “Köroğlu” filminin müzikleri, Azerbaycan'ın Devlet Sanatçısı profesör Cahangir Cahangirov tarafından bestelemiştir. Bu filmin giriş bölümünde senfoni orkestrası eşliğinde

²⁰ Libretto- opera metni, opera, operet, oratoryo, bale, müzikal gibi sahne eserlerinin yazılı metinlerine verilen ad. Bk. (URL-4)

²¹ Benövşe- menekşe

²² Keher – koyu kırmızı, doru renkli at. Bk. (URL-7)

seslendirilen müziğin ritmi, atların koşarken çıkardığı ayak sesleri üzerine kurgulanmıştır (URL-8).

Gilman Musayev'in müellifliği²³ ve senaryosu esasında 1965 yapımı "Yenilmez Batalyon" adlı filmin müzikleri, Azerbaycan'ın Devlet Sanatçısı Cahangir Cahangirov tarafından yapılmıştır. Cahangirov'un filmin kahramanı Teymur için yazdığı "Teymur'un mahmısı" (URL-9) adlı eserini Anatollu Ganiyev seslendirmiştir. Bu eserde arabayı hızla çeken bir çift atın ayak seslerinin ritmik vuruşları türkünün melodisinde kendini hissettirmektedir. Bu müzik eserinin sözleri ise şöyledir:

Dereler, dağlar, aştım, yine men

Kanatlı *atlarım* kuş gibi bu düzlerde şığıyar.²⁴

Mihribanım boz at keherim.

Çok uzak değil benim seferim, köhlen *atlarım*

Azerbaycan'ın ünlü yazarlarından Süleyman Rahimov'un "Mehman" romanından esinlenerek Muhtar Dadaşov'un 1968 yılında filme aldığı "Kanun Namine" (URL-10) adlı film müziğini Azerbaycan'ın Devlet Sanatçısı profesör Ferec Karayev bestelemiştir. Yine atların koşarken çıkardığı ritmik sesler heyecan içeren müziksel anlatım ile senfoni orkestra eşliğinde profesyonelce yansıtılabilmıştır.

Ferman Kerimzade'nin senaryosunu yazdığı, Kamil Rüstembeyov'un ise yönetmenliğini yaptığı 1971 yılı "Ahırncı²⁵ aşırım²⁶" isimli film için Azerbaycan'ın Devlet Sanatçısı Arif Melikov'un bestelediği musikinin bir yerinde atların kişnemesi, koşarken çıkardıkları karmaşık ayak sesleri, orkestrada yer alan farklı enstrümanlarla seyircileri heyecanlandıran melodiler bestekârlık tekniğinin olanakları ile mükemmel bir şekilde ifade edilmiştir (URL-11).

İsmayıl Şihli'nin senaryosunu yazdığı, Hüseyin Seyitzade'nin de yönetmenliği yaptığı 1969 yapımı "Deli Kür" (URL-12) filmi için Cahangir Cahangirov'un bestelediği musikinin dramatik bir sahnesinde eserin kahramanı Cahandar Ağa'nın gam içinde ağır hızla sürdüğü atın adımları ve musikinin ritmik akarında yürüyen gam motifli melodi bir süre sonra gerçekleşecek olan facianın habercisi gibidir.

Azerbaycan'ın Halk Şairi Samet Vurgun'un "Komsomol Poeması"nın motifleri üzere Yusif Samedoğlu'nun seneryosunu yazdığı ve Tofik Tağızade'nin filme aldığı "Yedi Oğul İsterem" (URL-13) adlı filmin musikisini Azerbaycan'ın Devlet Sanatçısı Heyyam Mirzezade bestelemiştir. Bestekâr

²³ Müellif - yazar

²⁴ Şığıyar -süzer

²⁵ Ahırncı - sonuncu

²⁶ Aşırım - geçit

atların sabırla, ağır ağır yürüyüşüne uygun tempoda bestelediği müzik, litavranın meğrurcasına²⁷ ritmik vuruşları ve trubaların çağırış sedaları eşliğinde, filmin her sahnesi seyircileri etki altına alır. Koşan atların hızına uygun olarak musikinin cenk sedaları ile ritim bir arada harmanlanarak, atların ayak vuruşlarının temposuna ve hızına uygun olarak dramatik bir karaktere bürünerek mükemmel bir tarzda yaratır.

Sonuç

Azerbaycan kültüründe at, bazen ozanın sazında, şairin mısrasında, yazarın romanında ve halk edebiyatının muhtelif örneklerinde yer bulduğu gibi, bazen de atın ayak vuruşlarının sedaları ile bestekârların birbirinden güzel eserlerinde kendini göstermiştir.

Türk kültüründe köklerini tarihin derinliğinden alan at, kültürel üretimdeki varlığının yanı sıra, iktisadi ve sosyal yaşamda da kendini fark ettirmektedir. Azeri geleneği, destan ve türkülerdeki atın varlığının temel fonksiyonunun kahramanlık, düşmanla savaş veya mücadeleye dayandığını ve atın kahramanın en büyük yardımcısı olduğu söylemek mümkündür.

At sevgisi ve ona olan bağlılığın Azerilerde ne derece güçlü olduğunu, şiir, destan ve atasözlerindeki örneklerden fark edebilmekteyiz. Ayrıca halk müziği ve buna bağlı üretimlerin içerisindeki varlığı da onların at ile olan muhabbetlerinin ne derece güçlü olduğunu bariz göstergesidir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- ALTAYLI, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. 1. Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ALTAYLI, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. 2. Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BABAYEV, Rafik Sayadoğlu (2007). *Min Bir Mahnı*. 4. Neşir, Bakü: Min Bir Mahnı Yayınevi.
- BEDELBEYLİ, Efrasiyab (1969). *Musiki Lüğeti*. Bakü: Elm Neşriyatı.
- BELEK, Kayrat (2008). *Kırgızlarda At ve At Kültürü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BELEK Kayrat, (2015). *“Eski Türklerde At ve At Kültürü”*. “Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği”. Gazi Türkiyat, s. 111-128.
- DOĞAN, Orhan (2006). *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DURMUŞ, İlhami (1997). *“Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2, s.13-19.

²⁷ Meğrurcasına-gururla, vekarla, mağruru bir şekilde. Bk. (Altaylı, 1994: 843).

- DUYGULU, Melih (2014). *Türk Halk Müziği Sözlüğü*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- EMİROĞLU, Kudret - YÜKSEL, Ahmet (2002). *Yoldaşımız At*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1975). “*Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*”, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- GEZDER, Nihat (1998). *Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Cirit*. Erzurum.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur (2016). “Türk Kültüründe At”. *Geçmişten Günümüze Bozkır, 9. Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, s. 819-830.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur (2009). *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KALAFAT, Yaşar (2012). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KAYA, Bülent (2017). “*Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşlenişi*”, Türk Bilim Araştırma Vakfı Yayınları, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 86-99.
- ÖGEL, Bahaeddin (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. 9. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1995). “*Eski Türk Atçılığı Hakkında Notlar*”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 107, Kasım, Ankara. s. 1-2.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: <https://www.youtube.com/watch?v=eIM4c1kFjro> (Erişim: 18.03.2019)
- URL-2: <https://www.youtube.com/watch?v=Ugj8bBsu5hA> (Erişim: 21.11.2018)
- URL-3: <https://www.youtube.com/watch?v=Qx4EuC7eSV0> (Erişim: 19.08.2019)
- URL-4: <https://www.turkcebilgi.com/libretto> (Erişim: 24.06.2019)
- URL-5: http://mk.musigi-dunya.az/mahni_e_dadashova.html (Erişim: 20.10.2019)
- URL-6: <https://www.youtube.com/watch?v=B0fP2WGXdDo> (Erişim: 12.10.2018)
- URL-7: <https://kelimeler.gen.tr/keher-nedir-ne-demek-348546> (Erişim: 15.09.2019)
- URL-8: <https://www.youtube.com/watch?v=I5oHmbKiFXE> (Erişim: 20.10.2019)
- URL-9: <https://www.youtube.com/watch?v=N1yBV-l2A3Y> (Erişim: 14.09.2019)
- URL-10: <https://www.youtube.com/watch?v=LMr5zPVRNhQ> (Erişim: 14.09.2019)
- URL-11: <https://www.youtube.com/watch?v=febh1qKQHaw> (Erişim: 14.09.2019)
- URL-12: <https://www.youtube.com/watch?v=zNtf0E3ROF0> (Erişim: 14.09.2019)
- URL-13: <https://www.youtube.com/watch?v=q2DzgQQ9XV0> (Erişim: 15.12.2018)